

A szombathelyi Lakástextil Vállalat és a Mill'Art Stúdió I.

JELLEGZETES „IPARIMŰVÉSZ-” ÉS IPARMŰVÉSZ-PÁLYAÍVEK A 20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Bevezető

Az öt dunántúli ipari létesítményt – a Kőszegi Ágyterítőgyárat, a Kőszegi Posztó és Nemezgyárat, a Soproni Posztó- és Szőnyeggyárat, a szombathelyi Takarógyárat¹ és a Tatai Szőnyeggyárat – magába foglaló szombathelyi Lakástextil Vállalat – későbbi közismert nevén a Latex – nagyvállalati pozíciót képviselt a 20. század második felének magyar textiliparában.² Tanulmányom első részében textilipar-történeti kontextusba helyezve a Lakástextil Vállalat történetének vázlatos rekonstrukcióját kísérem meg, majd a második részben a vállalat iparművészeiből (Bényi Eszter, Daróczy Péter, John Ágoston, Kiss Katalin, Kovács Péter, Málik Irén) álló Mill'Art Stúdióról írok.

A textilipar-történeti kontextus

Az 1900-as évek elejétől Magyarország könnyűipara – különösen a textilipar – a Monarchia idejére jellemző

állapothoz képest fejlődésnek indult. A textilipar kiegyezés előtti elmaradottságát az ország Habsburg Birodalmon belüli helyzete magyarázza. Az osztrák, majd cseh manufaktúrák, később gyárak termékei a magyarországi piacon is uralkodva bőségesen kielégítették az itteni szükségletet – a háziipar által fedezett itthoni igényeken felül. Ugyanakkor a „reformkor védegyeleti mozgalma éppen a textilipar haladását tűzte ki legfőbb céljául”.³ A gazdasági áttörés a magyar textiliparban csak jó néhány évtizeddel később, az 1900-as évek elejére következett be. „A világméretű textilipari konjunktúra és az állami ipartámogatás biztos profittal kecsegtetett.”⁴ A textilipari növekedést az első világháború sem tudta megakasztani: „A háborús évek csak előrevetítették a textilipar virágkorát, az igazi kibontakozás az 1920-as években kezdődött. Elősegítette az iparág kiépítését, hogy a vállalkozók olcsón és könnyen jutottak üresen

A szombathelyi Lakástextil Vállalat gyára 1975-ben

Factory of the Home Textiles Company in Szombathely in 1975

Archív fotó: Jákfalvi Elemér. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

A szombathelyi Lakástextil Vállalat irodaháza 1975-ben

Office building of the Home Textiles Company in Szombathely in 1975

Archív fotó: Jákfalvi Elemér. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

álló gyárépületekhez a volt malmok, hadiüzemek telepelyein, és olcsón megvásárolhatták az expanziós szakszán túljutott és a nagyobb arányú rekonstrukció periódusába jutó nyugat-európai textilipar kiselejtezett, de még működő berendezéseit.⁵ Az 1963-ban nagyvállalattá váló Latex elődjeinek esetében is az utóbbi eljárás érvényesült. Prohászka Margit visszaemlékezése szerint: „Az Ágyterítőgyár valamikor malom⁶ volt. Textilgyárként 1928 óta működött. A tulajdonosok – Hohenberg [Rudolf] és Szentgyörgyi Czeke Gusztáv – állítólag az Ausztriában kiselejtezett gépeket telepítették át Kőszegre gyártástechnológiástól, kártyástól, néhány művezetővel együtt.”⁷

A Latex elődje: a kőszegi Bútorszövetgyár

A Lakástextil Vállalat egyik elődje – közkereseti társaságként, mint a Kőszegi Magyar Ágyterítő és Bútorszövetgyár – ebben a textilipari szempontból fellendülő időszakban, 1928. július 1-én alakult.⁸ A társaság ágy- és asztalterítő, illetve bútorszövetek gyártását és forgalomba hozását tűzte ki céljául. „Az induláskor⁹ a szövőgépek száma 10 db, a munkáslétszám 25¹⁰ fő volt.

A Czeke és Hohenberg Magyar Ágyterítő és Bútorszövetgyár megalakulását követő időszakot a világ-gazdasági válság árnyékolta be. Harangozó Ferenc egykori főmérnök visszaemlékezése szerint 1933 „volt

az egész világon végigsöprő gazdasági válság egyik legsötétebb esztendeje, az általános munkanélküliség szülte mérhetetlen nyomor valósága. [...] 1933 májusában már öt éve üzemelt az akkor Czeke és Hohenberg »Magyar Ágyterítő és Butorszövetgyára«¹¹. Harangozó visszaemlékezése szerint 1933-ban mintegy harminc szövőgép termelt a gyárban, és a dolgozók napi tizenegy órában dolgoztak. A munkások kizsákmányolása vezetett az üzemi szakszervezet megalakulásához 1936-ban, majd az 1937-es sztrájk kirobbanásához.¹² 1937-ben a Bútorszövetgyár betéti társasággá alakult, majd 1939-től ismét részvénytársaságként működött.¹³

A Lakástextil Vállalat szombathelyi Fonó- és Szövőgyára 1979-ben
Spinning and weaving factory in Szombathely of the Home Textiles
Company in 1979

Archív fotó: Horváth Pál. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

A magyar textilipar a második világháború idején az országos gazdasági válsággal összhangban szenved el hanyatlást: 1942-től a gyárak hadiüzemként kénytelenek működni. A negatív folyamat a bejegyzett textilipari cégek számainak alakulásán is nyomon követhető.¹⁴ 1948-ban az államosítás időszakában súlyos értékesítési gondokkal küzdő gyárban a felszámolástól menti meg a gyárat Wilhelm Béla műszaki vezető. 1954-ben egyesítik a Kőszegi Textilműveket a Posztó- és nemezgyárral. A kőszegi Bútorszövetgyár 1963-ban olvad bele a Latexbe, amely „a háború után [...] vertikális üzemmódot működött, volt festődéje, fonodája, cérnázója, szövődéje, kikészítő részlege. Minden munkafolyamatot kapun belül végeztek el, és ez a későbbiekben is nagy előny volt.”¹⁵

A kőszegi Bútorszövetgyár mellett a 20. század második felében a városban még két textilgyár üzemelt. „A Kőszegi Posztógyárban posztót, pokrócokat, takarókat, műszaki szöveteket szőttek”, majd a „háború után nagy mennyiségben gyártották a korszakra jellemző lódenkabátok szöveteit, később egyéb felsőruházati termékeket, főleg vastag kabátszöveteket”.¹⁶ A Posztógyárral szoros kapcsolatban álló Nemezgyárban készültek például

A Lakástextil Vállalat kőszegi Bútorszövetgyára 1981-ben
Upholstery fabrics factory in Kőszeg of the Home Textiles Company, 1981
Archív fotó: Czika László. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

a biliárdasztalok jellegzetes zöld nemezei, de készültek itt különféle ipari filcek is.¹⁷ A Nemezgyárban ágyterítőtől, asztalterítőtől és falvédőtől álló garnitúrákat gyártottak mokett- és jacquard-szövéstechnikával.

Pécsi László (1928–1984) textiltervező iparművész 1954-től 1957-ig először a kőszegi Bútorszövetgyár tervezője, majd „az igényes bútorszöveteket, szőnyeget, takarókat készítő Szombathely–Budapest Lakástextil Vállalat művészeti vezetője” lett.¹⁸ Frank János szerint Pécsi nemcsak munkatársai mellett kiálló, azok érdekeit kiválóan képviselő vezető, hanem sokoldalú művész is volt. Az ipari textil mellett „foglalkozott „szövöttanyag- és csomózottszőnyeg-tervezéssel, gobelinnel is”.¹⁹ Az említett technikákat (mokett és jacquard) Pécsi László „átmenteni [kívánta], mivel falvédőre az új berendezések mellett, a fal mellé tolt heverőknél is szükség volt”.²⁰ Pécsi László, akinek odakerülésekor nem volt üzemi gyakorlata, hiszen azt a főiskolán nem tanították, Wilhelm Béla főmérnök vitte Kőszegre. Pécsi „megszervezte a kártyarajzolók csoportját, akik tervek alapján kockás papíron bepötytyözték a kötéseket. [...], illetve megszervezett egy mintázórészleget, ahol mindenfajta gépből volt egy-egy példány, ezeken nyugodtan lehetett kísérletezni, nem zavarva a termelést. Ez a részleg képezte később – kiegészítve – a Latex mintázóüzemét Szombathelyen, Mogyorósi Géza vezetésével”.²¹

A nagyvállalat létrejötte

„A Lakástextil Vállalat 1963-ban öt gyár, a szombathelyi Takarógyár, a kőszegi Bútorszövetgyár, a kőszegi Posztó és Nemezgyár, a tatai Szőnyeggyár és a Soproni Szőnyeggyár egyesülésével jött létre. Ez utóbbi 1971-ig volt a Latex gyáregysége. 1978-ban csatlakozott a Lakástextil Vállalathoz a Szombathelyi Pamutipari Vállalat, mely

Új üzemszét avatnak a Lakástextil Vállalat szombathelyi gyárában 1981-ben
A new workshop opens in the Szombathely factory of the Home Textiles Company, 1981
Archív fotó: Kaczmarski Zoltán
Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

később a Latex Szombathelyi Fonó- és Szövőgyára nevet vette fel.”²²

A Lakástextil Vállalat szövőcsarnoka 1975-ben, új P–105-ös cseh szövőgépekkel | Weaving workshop of the Home Textiles Company in 1975 with new Czech P 105 machines
Archív fotó: Jákfalvi Elemér. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

Az így létrejött nagyvállalat központja Szombathelyre, a Takarógyárba került: Prohászka Margit visszaemlékezése szerint a szombathelyi Takarógyár „lett a Latex törzsgyára. Vezérigazgató Kovács László, főmérnök Wilhelm Béla lett. A központi tervezőműterem a Latex tervezőműterme lett, gyártmánytervezési osztály címen. Vezetője pedig Pécsi László [volt] osztályvezetői minőségben”.²³ Prohászka ugyanakkor kiemeli, hogy a Latex sohasem válhatott egységes nagyvállalattá, az ennek létrehozására „tett törekvés tulajdonképpen kudarcot vallott, pedig Sopron kiválása után igyekeztek megszüntetni a vertikális üzemeket. A gyárak vertikumából részeket emeltek ki, áttették más gyáregységekhez, egyik gyárból a másikba delegáltak vezetőket. Sok súrlódás adódott ebből is, valamint a gyáregységek egymástól való távolságából is: a szállítás, anyagmozgatás stb. nehézkes volt”.²⁴

A Latex létrejöttét követő évekre, a hetvenes évtizedre tehető Magyarországon „a második gazdaság megerősödése”, amelynek nyomán nemcsak az értékrend, hanem az életmód is jelentősen módosult.²⁵ A Kádár-korszak (1957–) elejétől fokozatosan kezdett kialakulni az a fogyasztói magatartás, melyben a tartós fogyasztási cikkek, így lakberendezési tárgyak vásárlása sem számított már kivételes luxusnak. „A háztartások kiadásszerkezetét vizsgálva látható, hogy a tartós fogyasztási cikkek beszerzésére fordított jövedelmek aránya 1960 és 1975 között az összes személyi célú kiadásnál gyorsabban növekedett.”²⁶ A gazdasági konjunktúrának köszönhető „növekedési ütem a hatvanas évek második felében volt

a legnagyobb, amikor a reáljövedelem növekedésével párhuzamosan a kínálat is lassan bővülni kezdett. A tartós javak elterjedése a falvakban élők esetében lassúbb volt mint a városiaknál, foglalkozási főcsoportok szerint elsőként a szellemi foglalkozásúak, majd a munkások és a mezőgazdasági foglalkozásúak szerezték be a »divatosá váló« cikkeket”.²⁷ A textilipari vállalatok ennek folyamánaképpen lehetővé tették, hogy adott, a Magyar Iparművészeti Főiskolán végzett textiltervezők akár már a főiskola elkezdése előtt, vagy a főiskoláról való kikerülést követően textiltervező és kivitelező gyári gyakorlatot szerezzenek. A legszerencsésebb fiatal iparművészek számára egyéni tervezési lehetőségek is nyíltak a textilgyárakban. A „tipikus” pályáivet bejáró textilművész, aki a művészeti gimnáziumból az Iparművészeti Főiskolára került, így válhatott iparművész-hallgatóból *ipari* tervezővé. Szabolcsi Hedvig művészettörténész vetette fel az iparművész elnevezés helyett az egész életen át gyári produktumot tervező alkotók művészi rangját emelő ipar(i)művész terminológiát.²⁸ Szabolcsi szerint a gyári textiltervezés „kemény iskolája volt számára a hatvanas évek elején az adott gyárban” – az ő esetében – „az Újpesti Gyapjúszővőgyárban töltött két év, ahol az ipari tervezőkkel szembeni ellenállással csak tehetségével, kitaróan megszerzett szakmai ismereteivel tudott megküzdeni”.²⁹ Ez annál is inkább fontos lehetett, mert a főiskolai képzés Prohászka szerint inkább „esztétika”, mint gyakorlatfókuszú volt. „Természetesen az esztétikai nevelést tűzték ki fő feladatként, a technikai képzés elég elvont, elméleti és érdektelen volt. Schubert³⁰ elve szerint elsősorban erős esztétikai alapokat kell nyújtani. Mivel a technikai feltételek gyáranként úgyis különbözőek, azt majd a helyszínen sajátítja el a tervező. Egy segítőkész üzemi környezetet feltételezett volna, azonban ez többnyire nem így működött. [...] Az Iparművészeti

Vállalat Szövőüzemét többek között azzal a szándékkal hozták létre, hogy a főiskolán végzők valamiféle üzemi gyakorlatot szerezzenek, mielőtt kikerülnek a gyárakba. [...] Évekkel később kialakult az a gyakorlat, hogy az üzemek szerződést kötöttek tehetséges fiatalokkal, és egyévi gyári gyakorlat után a főiskolai tanulmányaikhoz ösztöndíjjal járultak hozzá.”³¹ Utóbbi eljárás a hetvenes évek második felére már kevésbé érvényesült. Kiss Katalin közlése szerint a fent említett gyakorlat a főiskolai évei alatt (1978–1983) már nem volt jellemző. „Akkoriban jól felszerelt gépek voltak a főiskola műhelyében, nyüstös és jacquard-gépek egyaránt, a diplomamunkánkat pedig valamelyik textilgyárban készítettük.”³²

A Lakástextil Vállalat új szőnyeggyári üzemcsarnokának építése 1979-ben
New carpet weaving workshop of the Home Textiles Company under construction, 1979
Archív fotó: Czika László. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

Kovács Péter 1966-ban Sopronból éppen egy ilyen ösztöndíj segítségével került Szombathelyre. Kovács szóbeli közlése alapján: „Apámnak volt egy osztályvezető barátja, aki a Soproni Szőnyeggyárban dolgozott. Akkor éppen a Soproni Szőnyeggyárnak nem volt tervezője. Renner Kálmán³³ hívott engem, hogy gyere be, és nézd meg, hogy mit csinál a Soproni Szőnyeggyár. Akkor még nemcsak szőnyegek voltak, hanem bútorszővetek is, meg minden, és én ott csodálkoztam, hogy jaj, de klassz ez az egész. Majd én valami mást csinállok, ha tervező leszek, de nagyon tetszett. A Soproni Szőnyeggyár igazgatója azt mondta, hogy nincs tervezője, ad egy ösztöndíjat. Nem vettek föl a főiskolára. Miért nem vettek föl? Kiderült, hogy a gyár és az akkor főtanszakvezető között volt valami nézeteltérés, és nekem virágnyelven megmondta a főtanszakvezető, hogy ha nem a Soproni Szőnyeggyár ösztöndíjával jössz, akkor fölveszlek. Mindig benn voltam a végén az utolsó negyven között, amiből 35-öt felvettek. Ez volt másodszer is. Akkor jelentkeztem az építészkarra, de egybeesett a felvételi, nem tudtam elmenni, így maradt a textil.”³⁴ Kovács Péter „a tervezők Jolly Jokere lett, olyan tervező, aki minden területre »bedobható« volt

Kiállítás a Latex kultúrtermében. Kovács László, a Lakástextil Vállalat vezérigazgatója nyitotta meg a kiállítást 1987-ben
Director General László Kovács opening an exhibition in the culture hall of the Home Textiles Company in 1987
Archív fotó: Horváth Pál. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

[...] minden feladatot meg tudott oldani”.³⁵ Kovács Péter a Lakástextil Vállalathoz kerülésekor egyből a „mindenes” szerepkört kapta Pécsi Lászlótól. Prohászka Pécsire elméledő, visszahúzóó egyéniségként emlékszik, Kovács Péter Pécsit azonban elsőrangú mentorként említette, és a Mill’Art iparművészei érdekeiért mindig kiálló vezetőként említették. A tervezőcsoport legfiatalabb tagjaként Kovács Péternek mindent meg kellett tanulnia, hogy a vállalat bármilyen részlegébe helyezhesse, ahol

A Lakástextil Vállalat új kazánházának és fonal-előkészítő üzemének átadása 1968-ban | Inauguration of the new boiler house and thread preparing workshop of the Home Textiles Company in 1968

Archív fotó: Jákfalvi Elemér. Forrás: Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteménye

éppen kell valamit csinálni. „Csináltam géprendezeit, mindenfélét. A textilmérnökök nem mertek nekikezdeni egy jacquard-fejatalakításnak, én megcsináltam.”³⁶ Kovács Péter a vállalat technikai infrastruktúrájáról szólva azt mondta: „a számítógéppel való ismereteink a Lakástextil Vállaltnál kezdődtek; a ’80-as években minden ilyen nagyobb cégnek státuszszimbólum volt, hogy legyen számítógépe.”³⁷ Kovács visszaemlékezése szerint kisebb-nagyobb nehézségek a gépi infrastruktúrával azért adódtak: „Egyetlen baja volt ennek a rendszernek, hogy akinek volt számítógépe a Selyemipari Vállalattól a Latexig, tehát mindenhol, ahol tervezés volt, de egyik gép sem volt kompatibilis a másikkal.”³⁸ Kiss Katalin szóbeli közlése szerint³⁹ a Latexnek odakerülése után, tehát 1986-ban már több jacquard-gépe volt az adminisztratív központként is funkcionáló szombathelyi törzsgyárban, és azokat minden gyáregység használhatta. Szombathelyen szőnyeggyártás és takarógyártás folyt, a Bútorszövetgyárban jacquard, a Posztógyárban nyüstös szövet és abroszok, függönyök készítése zajlott.

MOLNÁR Eszter
művészettörténész

1. „1963. január 1-ével alakult meg a Lakástextil Vállalat (LATEX) a három kőszegi textilüzem, valamint a szombathelyi Takarógyár, a Soproni Szőnyeggyár és a Tatai Szőnyeggyár összevonásával.” Lásd Takáts Géza: Mozaikok a Lakástextil Vállalat Kőszegi Bútorszövetgyárának életéből. *Vasi Szemle*, 1982 (XXXVI. évf.), 2. szám, 196.
2. Ha az 1971-es országos gyáripari adatokra tekintünk: cca. két tucat fővárosi és az agglomerációban található fonó- és szövőgyárat, körülbelül feleannyi dunántúli és ismét cca. egy tucat kelet-magyarországi gyárat találunk. Vö. Magyarország textilgyárjai. In: Mann Lajos: *A divat szakmái II. Textilipar*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 206.
3. Sipos Antalné (összeáll.): *Az államosítás előtt működött textil-, szőrme- és bőripari vállalatok repertórium*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004, 5.
4. Uo. 6.
5. Uo. 6.
6. Az 1880-ban épült gőzmalomról van szó. Vö.: Maitz József: Gyártörténet. In: Prohászka Margit: *Volt egyszer egy Latex. Nyüstös lakástextil-tervezés a 20. század második felében*. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2008, 42.
7. Uo. 14.
8. Takáts Géza: A Bútorszövetgyár 50 éve dióhéjban. *Lakástextil Vállalat Üzemi Híradó*, 1978. augusztus 1., osz. n.
9. A gyár indulásának idején, a két világháború közötti időszakban az 1927–1928-as üzletévben Magyarországon a textiliparba beletartozott „a kender-, len-, juta-, pamut-, cérna- fonal- hímző-, kötő-, szövő- és kézműipar, konfekcióüzemek, zsákkipar, szőrmeipar és kereskedem – 369 bejegyzett céget tartottak számon”. I. m. (lásd 3. jegyzet), 3.
10. I. m. (lásd 6. jegyzet).
11. Harangozó Ferenc: Emlékezzünk... *Latex Bútorszövetgyár Üzemi Híradója*, Kőszeg, 1970. április 4., 5.
12. Uo.
13. Maitz József: Gyártörténet. In: i. m. (lásd 6. jegyzet), 42.
14. „Az 1947–1948-as üzletévben, a háború után és az államosítás előtt, 226 textilipari cég szerepel a levéltári iratokban.” I. m. (lásd 3. jegyzet), 3.
15. I. m. (lásd 6. jegyzet), 13.

16. Uo.
17. Uo. 13–14.
18. Frank János: *Az eleven textil. Új magyar textilművészet – térbeliség – tárgyak*. Corvina Kiadó, Budapest, 1980, 68.
19. Uo.
20. I. m. (lásd 6. jegyzet), 14.
21. Uo. 15.
22. *Nyugat.hu*. https://www.nyugat.hu/cikk/egyszer_volt_hol_nem_volt_a_nagy_multu_latex – Hozzáférés: 2022. augusztus 8.
23. I. m. (lásd 6. jegyzet), 17.
24. Uo. 18.
25. Valuch Tibor: A hétköznapi élet. In: uő.: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 282.
26. Életszínvonal Magyarországon 1960–80. Idézi Valuch Tibor: A bőséges inségtől a fogyasztói társadalomig – a fogyasztás változásai és jellegzetességei. In: uő.: *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Napvilág Kiadó, 2013, 75.
27. Uo.
28. Szabolcsi Hedvig: Az ipar(i)művész magányossága. *Gondolatok Prohászka Margit textiltervező portréjához. Új Művészet*, 1992/2, 58.
29. Uo.
30. Schubert Ernő (1903–1960) a Magyar Iparművészeti Főiskola rektora, képzőművész, textil- és bútortervező művész.
31. I. m. (lásd 6. jegyzet), 7.
32. Kiss Katalin szóbeli közlése, 2023. január.
33. Renner Kálmán (1927–1994) éremszobrász.
34. Molnár Eszter interjúja Kovács Péterrel (kézirat).
35. I. m. (lásd 6. jegyzet), 8.
36. Molnár Eszter interjúja Kovács Péterrel (kézirat).
37. Uo.
38. Uo.
39. Kiss Katalin szóbeli közlése, 2022. augusztus.

A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia művészeti ösztöndíjprogramjának keretében készült. A Mill’Art Stúdiót bemutató második részt következő lapszámunkban közöljük.

A fotókat köszönjük a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtárnak.